Lira Elegans 2.0

Aflevering nr. 20 – 27 november 2026

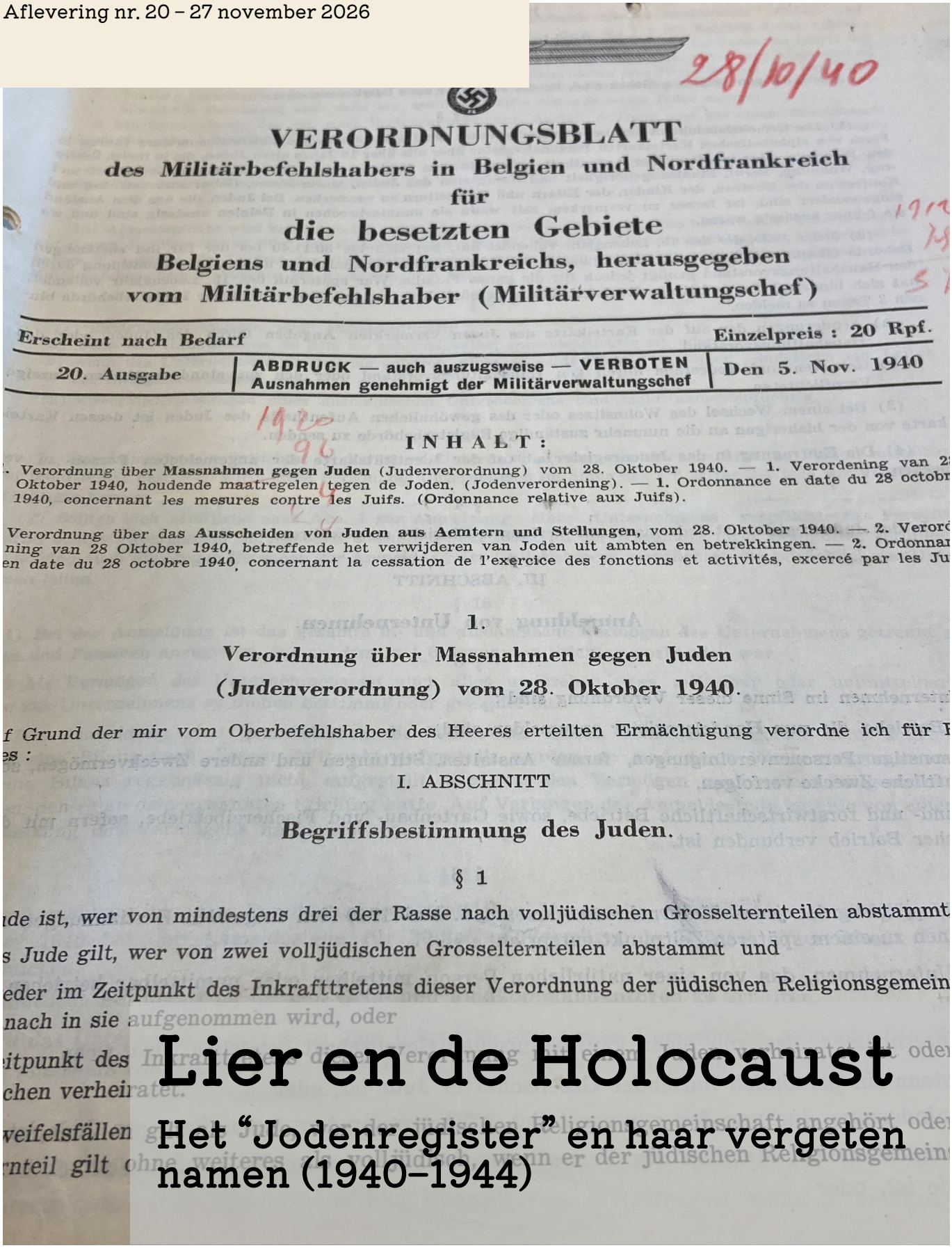

28/10/40

VERORDNUNGSBLATT
des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich
für
die besetzten Gebiete
Belgiens und Nordfrankreichs, herausgegeben
vom Militärbefehlshaber (Militärverwaltungschef)

Erscheint nach Bedarf | Einzelpreis : 20 Rpf.

20. Ausgabe | ABDRUCK — auch auszugsweise — VERBOTEN Ausnahmen genehmigt der Militärverwaltungschef | Den 5. Nov. 1940

INHALT:

. Verordnung über Massnahmen gegen Juden (Judenverordnung) vom 28. Oktober 1940. — 1. Verordening van 2 Oktober 1940, houdende maatregelen tegen de Joden. (Jodenverordening). — 1. Ordonnance en date du 28 octobr 1940, concernant les mesures contre les Juifs. (Ordonnance relative aux Juifs).

Verordnung über das Ausscheiden von Juden aus Aemtern und Stellungen, vom 28. Oktober 1940. — 2. Verord ning van 28 Oktober 1940, betreffende het verwijderen van Joden uit ambten en betrekkingen. — 2. Ordonnan en date du 28 octobre 1940, concernant la cessation de l'exercice des fonctions et activités, excercé par les Ju

1.

Verordnung über Massnahmen gegen Juden
(Judenverordnung) vom 28. Oktober 1940.

f Grund der mir vom Oberbefehlshaber des Heeres erteilten Ermächtigung verordne ich für I es :

I. ABSCHNITT

Begriffsbestimmung des Juden.

§ 1

ude ist, wer von mindestens drei der Rasse nach volljüdischen Grosselternteilen abstammt

s Jude gilt, wer von zwei volljüdischen Grosselternteilen abstammt und

eder im Zeitpunkt des Inkrafttretens dieser Verordnung der jüdischen Religionsgemein nach in sie aufgenommen wird, oder

itpunkt des Inkrafttretens dieser Verordnung mit einem Juden verheiratet ist oder chen verheiratet.

weifelsfällen gilt ... der jüdischen Religionsgemeinschaft angehört oder

rnteil gilt ohne weiteres als volljüdisch, wenn er der jüdischen Religionsgemein

Lier en de Holocaust

Het "Jodenregister" en haar vergeten namen (1940–1944)

Lier en de Holocaust

Het "Jodenregister" en haar vergeten namen (1940–1944)

Rik Verwaest en Piet De Zaeger

Zelfs na tachtig jaar zijn de wonden van de Tweede Wereldoorlog in Lier niet helemaal geheeld. De herinnering leeft voort in monumenten, straatnamen en eregraven. Soldaten, verzetslieden en gedeporteerden worden herdacht en geëerd. Maar de zwartste pagina uit die loden jaren bleef in Lier maagdelijk blank: de Holocaust leek de Netestad stilletjes te zijn gepasseerd.

Beide auteurs van dit artikel schreven hun licentiaatsverhandeling over Lier tijdens de Tweede Wereldoorlog. We vonden zelfs geen kruimelspoor over het lot van de Lierse Joden. Dat die er überhaupt geweest waren, werd zelfs betwijfeld door de laatste getuigen.

Antisemitisme was in Lier, een burgerlijk stadje waar amper Joden leefden, geen politiek thema. In de gemeenteraadscampagnes van het Interbellum viel slechts één keer een verwijt richting de Joden: een pamfletje van het Vlaams Nationaal Blok[1] haalde uit naar Joodse marktkramers: *De markt moet worden vergroot om de Joden plaats te geven, alles voor de Joden en vreemdelingen, tot ondergang onze Middenstanders.*[2]

Ook tijdens de bezetting leek het Joodse thema in Lier amper aanwezig. De enige manifestatie was een vertoning van de Duitse antisemitische propagandafilm *Der Ewige Jude* door de Lierse DeVlag-afdeling,[3] maar die lokte weinig volk.[4]

Lier bleef niet van leed gespaard tijdens de oorlogsjaren. Bij één dramatische razzia werden maar liefst 94 verzetsleden tegelijk aangehouden.[5] Tientallen Lierenaars sneuvelden, kwamen om in concentratiekampen of vielen onder Duitse én geallieerde bommen. In de decennia nadien bleef zowel herinnering als herdenking dan ook sterk gericht op deze slachtoffers.[6] De Joodse slachtoffers werden vergeten.

Het opduiken van het gemeentelijk Jodenregister en de herontdekking van het lot van de familie Lemel ontrukte dit thema na 70 jaar eindelijk aan de vergetelheid. Het culmineerde in de inhuldiging van een struikelsteen aan het huis van de familie Lemel aan de Pannenhuisstraat in 2019.

Het Jodenregister: verzwegen, verdwenen en gevonden

De Jodenvervolging in België is het verhaal van een langzame wurging. Lang voor de deportaties naar het Oosten liet de Duitse bezetter de Joodse bevolking al verarmen, isoleren en bovenal registreren.

Een volledig overzicht van de Joodse ingezetenen was onmisbaar om hen te kunnen vervolgen. Maar het was niet meteen duidelijk wie dat moest doen. Bij haar vlucht naar Londen had de Belgische regering een comité van secretarissen-generaal (CSG) aangesteld om het land in hun afwezigheid te besturen. Naast hen opereerde de Duitse bezetter via de Militärverwaltung (MV), het militaire orgaan dat zich concentreerde op veiligheid en militaire aangelegenheden.

De Militärverwaltung vaardigde een stroom verordeningen uit gericht tegen de Belgische Joden: een waslijst aan verboden beroepen, beperkte bewegingsvrijheid, inbeslagname van hun bezit, de verplichte Jodenster… Alles begon echter met de 'Verordening van 28 oktober 1940, houdende maatregelen tegen de Joden'.[7]

In haar derde en vierde alinea werd de invoering van een Jodenregister in alle Belgische gemeenten opgelegd, een taak die bij de lokale overheden werd gelegd. Alle Joden vanaf vijftien jaar dienden zich voor 15 november bij de gemeente laten inschrijven. *In het register dienen naam, voornamen, geboorteplaats en –datum, woonplaats, beroep, nationaliteit en*

godsdienst van de Joden, zoomede naam, geboorteplaats en –datum en godsdienst van de echtgenoote, van de kinderen, van de ouders en de grootouders te worden opgeteekend.

Ook in Lier arriveerde de verordening van 28 oktober op de tafel van het Lierse stadsbestuur. Dat was toen nog gewoon het vooroorlogse KVV-college met burgemeester Van Cauwenbergh en schepenen Raats, De Strijcker, Van Orshaegen en Eysermans.[8] Maar net als de meeste gemeenten negeerden ze die voorlopig. In de juridische schemerzone tussen de Militärverwaltung aan de ene kant en de secretarissen-generaal aan de andere kant wisten veel lokale besturen niet wie waarover besliste. De Joodse verordeningen waren burgerlijk van aard, dus leek bekrachtiging van het comité van secretarissen-generaal (CSG) noodzakelijk.

Die kwam er vanuit het ministerie van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid op 6 december 1940. De gemeenten kregen van het CSG opdracht hun Joden op te roepen tot registratie. De limietdatum werd verschoven naar 20 december 1940.

Het stadsbestuur nam op 13 december 1940 zonder meer kennis van die opdracht,[9] maar leek ze niet uit te voeren. Een vraag van de Duitse militaire overheid eind november naar de lijst werd eveneens genegeerd.[10] Maar op 14 januari arriveerde een nieuw bevel van het CSG om Lier aan te manen de lijst aan hen over te maken. De toon was nu een stuk dreigender: *Ik vestig uw ernstige aandacht op de erge onaangenaamheden, die zouden kunnen voortvloeien uit het niet-onmiddellijk overmaken van de inlichtingen vereischt door de bezettende overheid*.[11]

Dat leek effect te hebben. Exact één week later vertrok er een brief ondertekend door burgemeester Van Cauwenbergh en stadssecretaris Sluyts die verklaarde dat ze vijf Joden in Lier hebben geteld: de vier volwassen leden van het gezin Herzfeld[12] op de Tramweglei en de alleenstaande Joseph Nachmann op het Kardinaal Mercierplein.[13]

Er werd geen geheim van gemaakt dat die informatie aan de Duitsers zou worden doorgegeven. Het is opmerkelijk hoe weinig ophef dit veroorzaakte, want andere verzoeken van de bezetter werden veel heftiger bestreden.[14] De Belgische strafwet verbiedt ‘verklikking’ van landgenoten aan de vijand, maar die interpretatie is problematisch. Zo gingen Limburgse bandietenbendes tijdens de bezetting jarenlang vrijuit omdat politie en parket vreesden dat de daders bij aanhouding door de Duitsers zouden worden terechtgesteld wegens wapenbezit.[15] Met Joodse burgers was men kennelijk een stuk minder voorzichtig.

Met de “Verordening van 28 oktober 1940, houdende maatregelen tegen de Joden” legde de Duitse bezetter alle Belgische gemeenten de invoering van een Jodenregister op. Dit is het voorblad van het Liers Jodenregister.

Op 29 juli 1941 gebeurde een tweede zgn. Jodentelling. Het comité van secretarissen-generaal (CSG) verzocht de burgemeesters aan de Dienststelle der Sicherheitspolizei (SIPO-SD) aan de Louizalaan in Brussel een geactualiseerd Jodenregister door te zenden.[16] Nu moest er ook met rode inkt *Jood* worden aangebracht op de identiteitsbewijzen. Het Lierse stadsbestuur, nog steeds homogeen KVV ondanks enkele vertrekkers (cfr. infra), leverde op 18 augustus 1941 deze lijst rechtstreeks af bij de SIPO-SD. Naast de op de eerste lijst genoemde familie Herzfeld-Jons en Joseph Nachmann kwamen er nu drie echtparen bij: de bejaarde Duitse echtparen Oppenheimer-Block uit de Florent Van Cauwenberghstraat en Katzauer-Mayer uit de De Heyderstraat, naast het jonge Poolse gezin Lemel-Zolty in de Zagerijstraat.[17]

De zogenaamde derde telling van Joden, vlak voor het begin van de eigenlijke deportaties in maart 1942, lieten de Duitsers uitvoeren door de VJB/AJB, de door hen zelf opgerichte *Vereeniging van Joden in België*.[18] De lokale overheden werden hier niet meer bij betrokken.

De rol van het Lierse stadsbestuur in de Jodenvervolging was daarmee nog niet afgelopen. Ze kregen het bevel alle verhuisbewegingen van Joden aan de SIPO-SD te melden.[19] Ook wordt hen gemeld dat de vier Duitse Joden in Lier vanaf april 1942 hun Duitse nationaliteit werd afgenomen.[20] Op 4 juni 1942 laat de Duitse Kreiskommandant[21] aan Lier weten dat de echtgenote van David Herzfeld, de als katholiek geboren Bertha Thomas, als *Arierin* gold en dus uit het register moest worden geschrapt. Wat de stad prompt deed.[22] Nadat op 2 mei 1942 de Jodenster in heel België verplicht werd, verzocht burgemeester Van der Hallen op 15 juni 1942 aan de Duitse

Feldkommandantur in Antwerpen om een pakketje van twaalf Jodensterren.[23] Het is het laatste, onheilspellende document in het dossier van het Lierse Jodenregister.

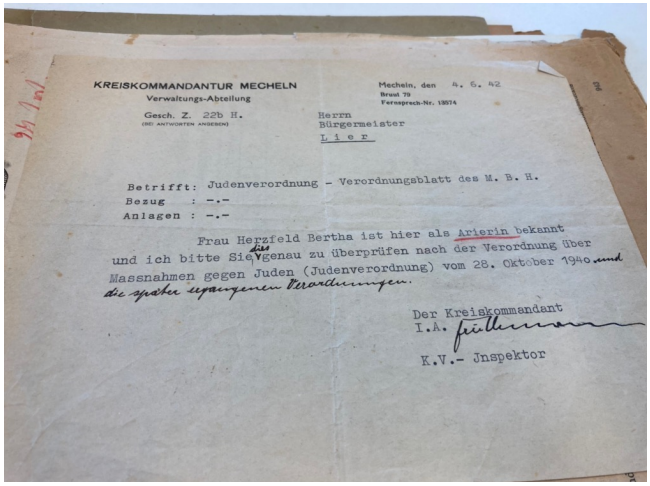

KREISKOMMANDANTUR MECHELN
Verwaltungs-Abteilung
Mechein, den 4. 6. 42
Gesch. Z. 22b H.
Herrn
Bürgermeister
L i e r

Betrifft: Judenverordnung - Verordnungsblatt des M. B. H.
Bezug : -.-
Anlagen : -.-

Frau Herzfeld Bertha ist hier als Arierin bekannt und ich bitte Sie genau zu überprüfen nach der Verordnung über Massnahmen gegen Juden (Judenverordnung) vom 28. Oktober 1940 und die später ergangenen Verordnungen.

Der Kreiskommandant
I.A.
K.V.- Inspektor

Vanuit de Kreiskommandantur in Mechelen kwam de melding dat mevrouw Bertha Herzfeld als "Arisch" bekend stond.

Er was dus een drukke briefwisseling tussen het Lierse stadsbestuur en de Duitse bezetter over de lokale Joden. Tweemaal werd een volledig Jodenregister opgemaakt en afgeleverd. Al die documentatie werd netjes bijgehouden in een blauwe map met daarop *Jodenregister – 1940*. Maar die verdween na de bevrijding in de nevelen van de geschiedenis.

In 1994 voert Piet De Zaeger uitgebreid archiefonderzoek voor zijn licentiaatsverhandeling *Lier, Bezet en Bevrijd*. Naspeuringen in het Lierse stadsarchief leverden echter geen spoor op van een Jodenregister. Archivaris Luc Coenen bevestigde dat dit document in de inventaris niet voorkwam. In het werk wordt de Jodenvervolging daarom niet behandeld.

Dezelfde ervaring had Rik Verwaest in 2006, toen hij op zijn beurt het register probeerde te traceren voor de licentiaatsverhandeling *Kleine man, grote oorlog* over oorlogsburgemeester Van der Hallen. Zowel De Zaeger als Coenen bevestigden hem dat er geen Lierse Jodenlijst gekend was. Hij beperkte zich dus tot een korte vermelding dat er weliswaar geen lijst te vinden was, maar er ook geen enkele reden is om aan te nemen dat het Lierse gemeentebestuur de opdracht van het comité van secretarissen-generaal (CSG) niet had uitgevoerd.[24]

In 2013 zorgde Wim Govaerts met zijn werk *Lier 40-45* voor een eerste doorbraak: hij consulteerde het Jodenregister van maart 1942 dat door het AJB was opgemaakt (cfr. infra) en achterhaalde zo de namen van een aantal Lierse Joden. Het stedelijk Jodenregister bleef ook voor hem onvindbaar.[25]

Bij de verhuizing van de Lierse archieven in 2016 raakte het mysterie dan toch opgelost. Op de zolder van het oude stadskantoor Schaeckberd werd tussen de honderden dozen ambtelijk archief per toeval de blauwe map met 'Jodenregister' (her)ontdekt. Luc Coenen informeerde hierover Verwaest, intussen schepen van Musea en Erfgoed. De erudiete archivaris ging met veel enthousiasme aan de slag om over het herontdekte Jodenregister een historische publicatie te maken. Die plannen werden helaas doorkruist door zijn ziekte en later overlijden, al liet hij enkele zeer bruikbare notities na.

Het is verleidelijk te speculeren waarom deze map al die jaren verborgen bleef op zolder. Logischerwijs zou ze moeten zijn overgedragen aan het historisch archief. Toch bleef ze buiten het blikveld van een aantal opeenvolgende stadsarchivarissen, verborgen onder stapels ambtelijke dossiers in een hoek van het stadskantoor. Waren ze vergeten? Op de dool geraakt? Of had iemand ze bewust aan het oog onttrokken?

De eerste en tweede lijst werden opgemaakt en doorgezonden aan het comité van secretarissen-generaal (CSG) op 21 januari en aan de Sicherheitsdienst op 18 augustus 1941. Het schepencollege was toen nog volledig KVV, al waren tussen de eerste en tweede lijst burgemeester Van Cauwenbergh en schepen De Strijcker[26] ontslagen uit het college omdat ze de leeftijdsgrens van 60 overschreden.[27] Voor het tweede Jodenregister droegen dus KVV-schepenen Eysermans en Van Orshaegen, plaatsvervangend schepen Ceulemans en waarnemend burgemeester Raats de verantwoordelijkheid.[28] Na de bevrijding bleven Eysermans en Van Orshaegen gewoon lid van het college. Ze kregen slechts milde kritiek over de benoeming van een Nieuwe Orde-gezinde politieagent tijdens de bezetting, maar over de Jodenvervolging viel geen woord.[29] Bij de verkiezingen in 1946 verliet Van Orshaegen de politiek, maar Eysermans en Raats werden opnieuw schepen in het nieuwe college.[30] In het algemeen leidde nergens in België de opmaak van het Jodenregister tot onderzoek of kritiek na de bevrijding.[31]

Het lijkt in die context onwaarschijnlijk dat er politieke druk zou zijn geweest om het register in het archief te doen verdwijnen. De herontdekking van het Lierse Jodenregister was hoe dan ook een bijzonder gelukkig toeval. Ze kreeg in 2018 een plek in de permanente collectie van het Lierse Stadsmuseum.[32]

Bij de opmaak van dit artikel raakte het mysterie finaal opgelost. De lijst die werd gevonden in 2016 blijkt niet het officiële Lierse Jodenregister van Lier te zijn, maar een verkorte kopie. Na de bevrijding in oktober 1944 vorderde het Ministerie van Binnenlandse Zaken alle

gemeentelijke Jodenregisters op. Die werden vervolgens in hun geheel overgemaakt aan de *Aide aux Israélites - Victimes de la Guerre* (AIVG), de opvolger van het clandestiene onderduiknetwerk 'Joods Verdedigingscomité'. De AIVG hielp Joden in hun zoektocht naar vermiste verwanten. Zij gebruikte de gemeentelijke Jodenregisters om uit te zoeken wie effectief was gedeporteerd. De AIVG groeide vervolgens uit tot de Joodse Sociale Dienst. Die gaf de gemeentelijke registers enkele decennia geleden in bewaring aan het Joods Museum van België. Daar bevinden ze zich nog steeds, inclusief het Lierse Jodenregister. Uit inzage ervan blijkt deze lijst volledig overeen te komen met de kopie uit het stadsarchief.[33]

Joodse weggevoerden van mei 1940

In de jaren '30 verzeilden duizenden Duitse Joden in België, op de vlucht voor de nazi-vervolging. De overheid bekeek hen vaak met wantrouwen. Bizar genoeg verdacht men deze wanhopige vluchtelingen, van wie zelfs hun Duitse nationaliteit was afgenomen, ervan toch in het geheim te spioneren voor Duitsland.

Met de toenemende dreiging van een Duitse invasie maakte de Belgische Staatsveiligheid, samen met de lokale parketten, lijsten op van verdachte personen, die mogelijk als 'vijfde kolonne' de Duitse invaller zouden helpen. Historicus Frank Seberechts is scherp voor de weinig onderbouwde manier waarop die lijst werd opgemaakt. Nationaalsocialisten, rexisten en Vlaams-nationalisten deelden de lijst met communisten en antifascisten. Ook heel wat buitenlanders belandden op de lijst, de meesten afkomstig uit Duitsland als Joodse vluchtelingen.[34]

Als in mei 1940 de Duitse invasie een feit is, wordt iedereen op de lijst aangehouden. Via de zogenaamde spooktreinen worden ze afgevoerd naar interneringskampen in Frankrijk of Engeland. In de chaos vallen heel wat doden. De moord op Verdinaso-leider Joris Van Severen in Abbeville is gekend. Minder bekend is dat bij de 20 anderen die door Franse militairen worden terechtgesteld, naast Van Severen ook twee Joden zijn.[35]

Ook in Lier werden 10 inwoners door de Staatsveiligheid uit hun bed gelicht en afgevoerd. Onder de arrestanten bevonden zich twee Duitsers, een communist en enkele Vlaams-nationalisten. De meest prominente was de rabiate nazi-sympathisant Alfons Lanens, die later de Algemeene SS Vlaanderen-afdeling van Lier zou oprichten. Maar ook één Joodse Lierenaar verdween met de spooktrein: de heer Dreyfuss, die naar Frankrijk wordt weggevoerd en de oorlog zou overleven in het Franse dorpje Castelnau-Rivière-Basse (departement Hautes-Pyrénées).[36] Zijn huis in de Lisperstraat 40 werd door het stadsbestuur ter beschikking gesteld van de nieuwe politiecommissaris Karel Ceulemans.[37]

De familie Lemel: het drama van twee lijntjes

Van de 11 namen in het Lierse Jodenregister liet één gezin een belangrijke getuigenis na. Jakob Lemel, een Poolse Jood die toen met zijn gezin in Lier verbleef, liet maar liefst 238 pagina's aan memoires achter over zijn gitzwarte oorlogsjaren. Hij schreef ze in de zomer van 1945 en liet ze 17 jaar later in eigen beheer publiceren bij een Parijse drukker.[38] Bitter over het gebrek aan interesse bij uitgevers vroeg hij zich af of het dagboek van Anne Frank ook zou zijn genegeerd als ze net als hij in het Jiddisch had geschreven.[39] Het werk werd later in het Engels vertaald als *Days of Terror*, de versie die voor dit artikel wordt geciteerd.

Jakob Zvi Lemel werd in 1905 geboren in het Poolse Sosnowiec. Op zijn 16e verhuisde hij naar België, waar hij in 1937 huwde met de eveneens uit Sosnowiec afkomstige Dyszka Zolty (°1909).[40] Hij kwam aan de kost als leurder in foto's, journalist voor *De Joodsche Week* en marktkramer in textiel. Al snel voelden ze de hete adem van de nazi's: in december 1940 kreeg Dyszka, net als alle Joden die pas na 1937 in Antwerpen woonden, het bevel naar Limburg te verhuizen.[41] Om hieraan te ontsnappen verhuisde het gezin op aanraden van Dyszka's schoonbroer op 4 maart 1941 naar Lier. Hij kende er de familie Sanders, Lierse kleermakers waar hij vroeger zaken mee deed. Zij bezorgden hen in de Zagerijstraat 2 een huurhuisje.[42] Op dit adres werd het gezin Lemel geregistreerd in het tweede Lierse Jodenregister in augustus '41. Een maand later verhuisden ze naar de Pannenhuisstraat 46.[43]

Lemel kwam aan de kost via allerlei handeltjes, waarvoor hij naar Antwerpen pendelde. Hij zag er de razzia's en deportaties, terwijl hij door SS'ers en Feldgendarmen werd bedreigd en afgeperst.[44] In Lier was de sfeer veel meer ontspannen: *Hier in Lier waren de Duitse wetten niet van kracht. We liepen op straat zolang we wilden. (…) Ik hoefde alleen de Jodenster te dragen in Antwerpen*. Als de buren hen tergden door belletjetrek, kwam de politie ten gunste van het Joodse gezin tussenbeide.

Toch zou de sfeer snel verzuren. In september 1942 wilde Dyszka's zus Schajna ook onderduiken in Lier, maar zij werd gearresteerd en vastgezet in Dossin. Haar kinderen Beno (14 jaar) en Mariette (8) Grosfeld kwamen bij de familie Sanders terecht. Mevrouw

Sanders stuurde hen door naar hun oom en tante. Jakob Lemel vreesde echter dat hun aanwezigheid de aandacht van de Duitsers zou trekken. Hij zette de kinderen op de bus naar Mechelen, in de hoop dat ze in de Dossinkazerne met hun moeder zouden worden herenigd. Bij hun vertrek was Beno nog hoopvol: *Oom, je ziet ons snel terug!*[45] Het was echter een doodvonnis. Hun moeder Schajna zouden ze evenmin terugvinden: zij was al op 12 september met het IXe transport naar Auschwitz gedeporteerd en daar vermoord.[46] Op 10 oktober vertrokken Beno en Mariette op hun beurt met het XIIe transport naar Auschwitz om meteen te worden vergast.[47] Nog een maand later werd ook hun vader Israel opgepakt en met transport XVII naar zijn dood gestuurd.[48]

De familie Sanders reageerde boos op het wegsturen van de kinderen. Ze beweerden dat de vermogende Joodse familie Herzfeld (cfr. supra) had voorgesteld hen in huis te nemen. Lemel vermoedde echter dat ze aasden op de meubels van zijn schoonbroer, waarin ze dachten dat er goud verborgen zat.

Het lot van hun schoonfamilie maakte de angst bij Jakob en Dyszka alleen maar groter. Uit wanhoop werden zoontjes David (8) en Berisch (5) een tijd bij buren ondergebracht, gekend als 'Louis en Fien'. Volgens Lemel betaalden ze hen 500 frank per maand, maar werden de kinderen er mishandeld. Lemel spreekt ook van ruzies, pesterijen, afpersing en agressie tegen de kinderen door naburige families Torfs en Langmans.[49] Uit pure wanhoop om hun kinderen te verliezen lieten ze de jongens vier puntjes op hun hand tatoeëren door dr. Seliaerts, om hen bij een eventuele hereniging te kunnen identificeren.[50]

Toch bleven de Lemels buiten het zicht van de Duitsers. Eén buur ging naar het Lierse stadhuis om te informeren of het wel toegelaten was dat Joodse kinderen bij hen sliepen. De ambtenaar van dienst stelde hem gerust. De non op de school van David negeerde dan weer koppig Duitse orders om het kind weg te houden van zijn klasgenootjes. Ook drukte Lemel zijn verwondering uit dat hij niet werd opgeroepen bij het zgn. *Aspergebevel*[51]: alle Lierse mannen werden gedwongen palen te plaatsen rond de stad om geallieerde zweefvliegtuigen te hinderen.[52] Lemel vermoedde dat iemand op het stadhuis hem van de lijst had geschrapt om hem uit het zicht van de Duitsers te houden. Zijn buren die wel aan de slag moesten, namen het hem echter zeer kwalijk.

Lemel stelt uitdrukkelijk dat het Lierse stadspersoneel hem zowel tijdens als na de bezetting goedgezind was. Zo noemt hij stadssecretaris Sluyts en de ambtenaren Vingerhoets, Roothooft en Witvrouwen, net als adjunct-politiecommissaris August Vanden Bempt.[53] Dat Lemel later zijn pasgeboren dochter Mireille zou komen registreren op hun echte adres in de Pannenhuisstraat lijkt dat vertrouwen in de Lierse stadsdiensten te bevestigen (cfr. infra).

Jakob Lemel bleef intussen wanhopig zoeken naar een onderduikplek voor zijn kinderen en financiële steun, maar een bezoek aan de deken in het Hof van Denemarken leverde weinig meer op dan medelijden.[54] Een andere deur waar hij aanklopte was die van schrijver Felix Timmermans.[55] Hij kreeg de tip bij hem aan te kloppen omdat Timmermans 'goed stond bij de Duitsers', 'een fatsoenlijk man was' en Lemel hoopte op affiniteit met een collega-schrijver. Volgens Lemel werd hij ontvangen door een van de dochters, die hem vroeg 's avonds terug te komen. Toen hij opnieuw aan de deur stond, kreeg hij de boodschap dat Timmermans in Brussel verbleef, maar volgens Lemel hoorde hij Timmermans zelf vanuit de keuken zijn dochter instrueren. Naar eigen zeggen trok Lemel zijn conclusies en ging hij weer naar huis.[56]

Toch waren er ook blije momenten: op 25 maart 1944 werd hun dochter Mireille geboren, die ter wereld kwam in de kraaminrichting aan de Leuvensevest. Jakob Lemel ging zelf zijn dochter aangeven op het stadhuis, samen met twee getuigen. Schepen Felix Van Orshaegen leverde netjes een geboorteakte af op hun adres in de Pannenhuisstraat 46.[57]

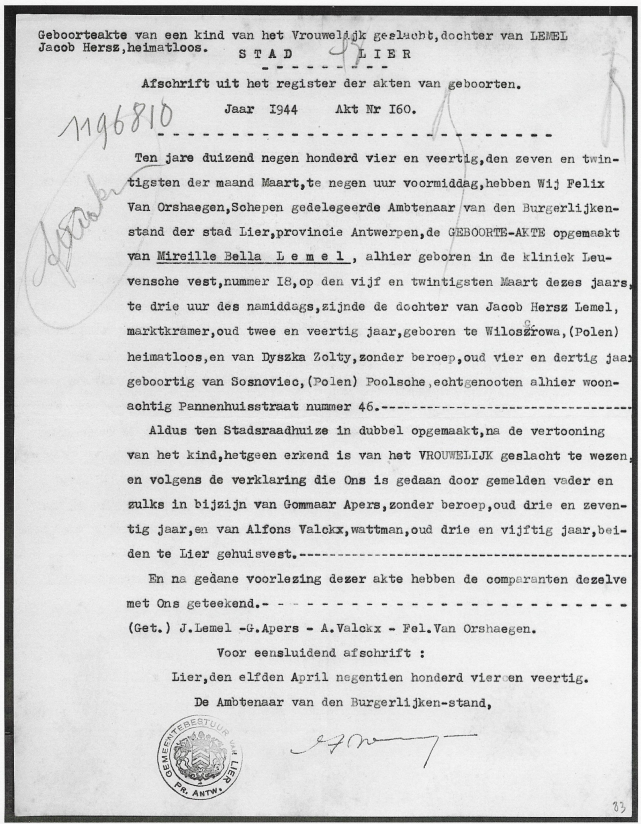

Geboorteakte van een kind van het Vrouwelijk geslacht, dochter van LEMEL Jacob Hersz, heimatloos. STAD LIER

Afschrift uit het register der akten van geboorten.

Jaar 1944 Akte Nr 160.

1196810

Ten jare duizend negen honderd vier en veertig, den zeven en twintigsten der maand Maart, te negen uur voormiddag, hebben Wij Felix Van Orshaegen, Schepen gedelegeerde Ambtenaar van den Burgerlijken-stand der stad Lier, provincie Antwerpen, de GEBOORTE-AKTE opgemaakt van Mireille Bella L e m e l, alhier geboren in de kliniek Leuvensche vest, nummer 18, op den vijf en twintigsten Maart dezes jaars, te drie uur des namiddags, zijnde de dochter van Jacob Hersz Lemel, marktkramer, oud twee en veertig jaar, geboren te Wilosźrowa, (Polen) heimatloos, en van Dyszka Zolty, zonder beroep, oud vier en dertig jaar geboortig van Sosnoviec, (Polen) Poolsche echtgenooten alhier woonachtig Pannenhuisstraat nummer 46.----------

Aldus ten Stadsraadhuize in dubbel opgemaakt, na de vertooning van het kind, hetgeen erkend is van het VROUWELIJK geslacht te wezen, en volgens de verklaring die Ons is gedaan door gemelden vader en zulks in bijzijn van Gommaar Apers, zonder beroep, oud drie en zeventig jaar, en van Alfons Valckx, wattman, oud drie en vijftig jaar, beiden te Lier gehuisvest.----------

En na gedane voorlezing dezer akte hebben de comparanten dezelve met Ons geteekend.- -

(Get.) J.Lemel -G.Apers - A.Valckx - Fel.Van Orshaegen.

Voor eensluidend afschrift :

Lier, den elfden April negentien honderd vier en veertig.

De Ambtenaar van den Burgerlijken-stand,

Op 25 maart 1944 werd Mireille Lemel in Lier geboren. Jakob Lemel ging zelf zijn dochter aangeven op het stadhuis. Schepen Van Orshaegen leverde een geboorteakte af op hun adres in de Pannenhuisstraat 46.

Op 6 juni landden de geallieerden in Normandië en leek de bevrijding nakend. Maar het geluk bleef niet duren. Vrijdag 9 juni ging vader Lemel naar de bakker. Op de terugweg werd hij door enkele buren gewaarschuwd dat de Gestapo bij hem was binnengevallen. De Duitsers lieten verstaan aan de buren dat ze Dyszka en de kinderen zouden vrijlaten als Jakob zich zou komen aangeven. Dyszka kon via een buurvrouw haar man waarschuwen die belofte niet te geloven. Na enige tijd werden de moeder en haar huilende kinderen opgeladen en afgevoerd.[58]

Dyszka Lemel-Zolty

De verbitterde Lemel beschuldigde later zowat de hele buurt van medeplichtigheid. Zo stelt hij dat de Gestapo geen juist adres had en een half uur lang opzichtig in de buurt stond geparkeerd. Toch kwam geen enkele buur hen waarschuwen. Jeanette Langmans zou dan weer meteen de Gestapo hebben gewezen waar de Lemels woonden toen ze hen dat vroegen.[59] Ook buren Alfons en Miet Valckx, waarvan de eerste nog getuige was op de geboorteaangifte van Mireille, werden beschuldigd: zij zouden later bij Lemel geprobeerd hebben zijn onderduikadres op Kloosterheide te krijgen. Toen die dat niet gaf, informeerden ze bij anderen. Hardop vroeg Lemel zich af of het geen complot kon zijn van de families Sanders, Brabants en Valckx. Die aasden volgens hem allemaal op de eigendommen van hem en zijn schoonzus die bij hen in bewaring zaten. Want hoe, zo vroeg Lemel zich af, was het mogelijk dat zijn gezin al die tijd aan de Duitse aandacht was ontsnapt, om dan opeens te worden gearresteerd toen de geallieerden landden?[60]

David Lemel

Berish Lemel

Transport XXVI, het laatste vanuit de Dossinkazerne, vervoerde Dyszka Zolty en haar kinderen David, Berisch en Mireille Lemel naar Auschwitz. Daar kwamen ze aan op 3 augustus 1944 en werden ze vermoord. Van Mireille, dan amper 4 maanden oud, bestaat geen foto.

Dyszka, David, Berisch en Mireille werden opgesloten in de Dossinkazerne. In brieven aan haar buurman Valckx vroeg ze melk voor de baby en brood voor de kinderen. Lemel betaalde de buren om voedselpakketten te sturen naar de Dossinkazerne.[61] Ook de Joodse familie Herzfeld ontving brieven van Dyszka en stuurde haar voedsel. De correspondentie stopte abrupt op 31 juli, 22 dagen na de aanhouding.[62] Transport XXVI vertrok vanuit de Dossinkazerne met 563 Joden aan boord. Het was het laatste transport uit de Dossinkazerne. Op de lijst staan ook Dyszka Zolty, David, Berisch en Mireille Lemel.[63] Ze arriveerden op 3 augustus in Auschwitz. Een overlevende van het konvooi die Jakob Lemel na de bevrijding sprak, vertelde hem dat vrouwen en kinderen meteen na aankomst waren weggeleid naar de gaskamers.[64]

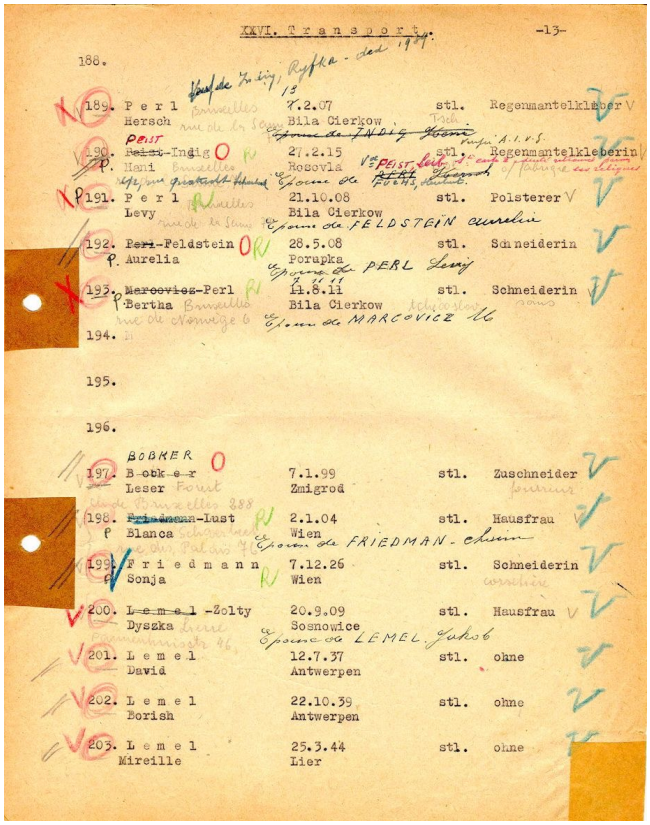

XXVI. Transport. -13-

188.

189. Perl Hersch — 7.2.07 Bila Cierkow — stl. Regenmantelkleber

190. Peist-Indig Mani — 27.2.15 Rosovla — stl. Regenmantelkleberin

191. Perl Levy — 21.10.08 Bila Cierkow — stl. Polsterer

192. Perl-Feldstein Aurelia — 28.5.08 Porupka — stl. Schneiderin

193. Marcovicz-Perl Bertha — 11.8.11 Bila Cierkow — stl. Schneiderin

194.

195.

196.

197. Bobker Leser — 7.1.99 Zmigrod — stl. Zuschneider

198. Friedmann-Lust Blanca — 2.1.04 Wien — stl. Hausfrau

199. Friedmann Sonja — 7.12.26 Wien — stl. Schneiderin

200. Lemel-Zolty Dyszka — 20.9.09 Sosnowice — stl. Hausfrau

201. Lemel David — 12.7.37 Antwerpen — stl. ohne

202. Lemel Borish — 22.10.39 Antwerpen — stl. ohne

203. Lemel Mireille — 25.3.44 Lier — stl. ohne

Een bladzijde van de gedeporteerdenlijst van Transport XXVI dat op 31 juli 1944 als laatste "Judentransport" uit België vertrok. Op de lijst de namen van Dyszka Zolty en haar kinderen David, Berisch en Mireille Lemel. Van de 563 mensen die vanuit kazerne Dossin op dit transport werden gezet, overleefden slechts 189 het concentratiekamp.

Van juni tot de bevrijding hield Jakob Lemel zich schuil op Kloosterheide. Zijn zwerftocht langs stallen, achterkamertjes en zolders wordt uitgebreid beschreven. Hij bedankt in zijn boek uitdrukkelijk de families Wouters, Van Rompaey en Bogemans die hem opvingen en steunden. De bezetter bleef al die tijd naar hem op zoek: zo vielen ze binnen bij een boerderij waar hij eerder verbleef.[65]

Na de bevrijding zocht Lemel vruchteloos zijn vrouw en kinderen. Hoopvolle signalen over geredde Joodse kinderen en bevrijde kampen gaven valse hoop. Tot hij overlevenden sprak die terugkeerden uit het Oosten. Het besef drong door dat zijn gezin was verbrand in de ovens van Auschwitz.[66] Nu bleef alleen wraak over. Bij burgemeester Van Cauwenbergh, schepen Eysermans en de lokale Witte Brigade diende hij klacht in tegen de weduwes Sanders en Brabants, die de Lemels in Lier eerst hadden opgevangen. Hij was ervan overtuigd dat zij het gezin hadden verklikt voor de meubels van zijn schoonzus, die bij Brabants in bewaring zaten.[67] Zijn klachten bleven zonder gevolg. Uiteindelijk verhuisde Lemel naar Brussel, waar hij een journalistieke carrière zou uitbouwen als correspondent voor een aantal Joodse dagbladen en tijdschriften.[68] Hij hertrouwde[69] en overleed in 1964 in Brussel.[70]

De lotgevallen van de andere namen op de lijst

Wie waren de andere negen burgers vermeld in het Lierse Jodenregister? Wat overkwam hen? Overleefden zij de nazi-vervolging?

Aan de Tramweglei 89 woonde **de familie Herzfeld**. Dat gezin bestond uit vier personen: het echtpaar David Herzfeld (°Konstantinopel 30/9/1887) en Josephina Thomas (°Lier 16/5/1887) had een dochter Simone Herzfeld (°Lier 5/10/1907). Simone was in 1927 gehuwd met de zeven jaar oudere in Amsterdam geboren diamantbewerkersgast Samuel Jons. Een jaar na het huwelijk, op 6 juli 1928, werd hun dochter Myriam in Lier geboren. Josephina Thomas was niet Joods (cfr. supra), maar wel gehuwd met de Joodse David Herzfeld. Dit beschermde David in geruime mate tegen deportatie. Hun dochter Simone was in de ogen van de nazi's een *Mischling*. Dat statuut redde wellicht ook haar huwelijkspartner Samuel van deportatie.

De villa aan de Tramweglei 89. Deze werd afgebroken in 2017 (Kempens erfgoed SLI001036779).

Wat bedoelden de nazi's met de term *Mischling*?

De nationaal-socialisten baseerden hun vervolging van Joden en Roma op een racistisch pseudowetenschappelijk kader. Na hun machtsgreep in 1933 zetten ze hun ideologie om in beleid en wetgeving. De belangrijkste juridische stap richting het uitsluiten van joden waren de

Neurenberger Wetten van 5 september 1935. Daarmee werden joden uitgesloten van het staatsburgerschap. Ook werd hen seksuele relaties of huwelijken met mensen van 'Duits bloed' verboden.

De Neurenberger Wetten waren gebaseerd op de wetenschappelijk ongefundeerde rassenleer van de nazi's. Vermenging van Duits en Joods bloed zou een verzwakking van het Duitse 'Arische' ras betekenen. De *Blut und Boden*-principes waren raciaal van inslag. Dat iemand van Joodse afkomst het Joodse geloof zelf niet aanhing of geboren was in Duitsland maakte dus niet uit. Afstamming van drie of vier Joodse grootouders was genoeg om als Jood aangemerkt te worden, zelfs als iemand tot het christendom was bekeerd. Iemand met één of twee Joodse grootouders werd aangewezen als *Mischling*, respectievelijk in de 2e en 1e graad. Iemand met slechts één Joodse grootouder werd als Duits beschouwd en bleef ongemoeid. Iemand met twee Joodse grootouders werd over het algemeen ook uitgezonderd van anti-Joodse maatregelen, inclusief deportatie tijdens de oorlog. Was je voor de invoering van deze wetten als Jood getrouwd met een 'Ariër', dan was je door dit gemengde huwelijk meestal ook beschermd.

In de schaduw van de Sint-Gummaruskerk, op het toenmalige huisnummer 8 van het Kardinaal Mercierplein, woonde de alleenstaande **Joseph Nachmann** als kostganger bij de Alexianen of cellebroeders. Op 16 november 1941, dus voor de start van de deportaties, overleed hij er op zestigjarige leeftijd.

Elias Oppenheimer en zijn echtgenote Rosa Bloch hebben slechts kort in Lier gewoond, meer bepaald in de Florent Van Cauwenberghstraat. Ze vertrokken midden juli 1941 en vestigden zich opnieuw in Antwerpen waar ze vandaan kwamen. Zij hadden vier volwassen kinderen, twee zonen en twee dochters, die niet in Lier woonden. Hun schoonzoon Feiwel Gruszow en dochter Ilse Oppenheimer ontsnapten in Antwerpen na verklikking door een buur nipt aan arrestatie. Zij begonnen in de herfst van 1942 naar een schuiladres te zoeken. Feiwel Gruszow vond een geschikt huis in het Luxemburgse dorpje Petit-Han nabij Durbuy. Hij trok erheen met zijn echtgenote en dochter Félicie. Ook zijn schoonouders Elias Oppenheimer en Rosa Bloch en enkele andere familieleden vonden er onderdak. In juni 1943 trof het noodlot de familie dubbel toen Elias Oppenheimer overleed in het schuilhuis. Tot overmaat van ramp viel de volgende ochtend, om 5 uur 's ochtends, terwijl de familie zich voorbereidde op de clandestiene begrafenis van Elias Oppenheimer, de Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst binnen. Feiwel Gruszow slaagde erin een Duitse officier te overtuigen dat Félicie niet zijn dochter was. Zodoende mocht zij achterblijven bij haar grootmoeder Rosa Bloch, haar tante en haar neef die echte Zwitserse paspoorten met valse namen hadden. Feiwel Gruszow en Ilse Oppenheimer werden wel opgepakt en belandden op 3 augustus 1943 in Kazerne Dossin. Daar werden ze op 20 september 1943 met transport XXII A gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau. Feiwel Gruszow (42) en Ilse Oppenheimer (37) verdwenen bij aankomst in Auschwitz-Birkenau op 22 september 1943.[71] Hun dochter Félicie en haar grootmoeder Rosa Bloch zouden de oorlog wel overleven.

Over de lotgevallen van het wat oudere, in Duitsland geboren koppel **Katzauer-Mayer** vonden we nieuwe informatie. Het echtpaar was na hun vlucht vanuit Darmstadt (Duitsland) op 27 mei 1939 in Antwerpen aangekomen. In een Franstalige brief de dato 31 mei 1939 gericht aan de Belgische minister van Justitie verklaarde Meier Katzauer dat hij en zijn vrouw Duitsland hadden verlaten als politieke vluchtelingen: *Ayant été persécuté par la Gestapo, j'ai dû m'enfuir avec ma femme pour ne pas être mis en prison*. Het koppel verzocht tijdelijk verblijfsrecht in afwachting van hun emigratie naar de Verenigde Staten. Op een vragenlijst bestemd voor *vreemdelingen welke zich doen doorgaan als politieke vluchtelingen* gaf Katzauer aan dat hij in november 1938 in Darmstadt drie dagen was opgesloten *omdat ik Israeliet ben*, wellicht tijdens de beruchte Kristallnacht. Een maand later, op 27 juni 1939, stelde de Antwerpse politie een *Inlichtingenbulletijn betreffende Vreemdelingen* op. Daaruit leren we dat de verfhandelaar en zijn echtgenote 8000 dollar bezaten en over paspoorten noch visa beschikten maar 'hun papieren in regel wilden brengen om naar Amerika te vertrekken'.

Het echtpaar Katzauer-Mayer overleefde de oorlog dankzij de tussenkomst van Felix Timmermans.

Daar zouden ze echter nooit aankomen. Op 14 maart 1941 werd het Joodse koppel ingeschreven in het vreemdelingenregister van de stad Lier. Het had zich gevestigd in de De Heyderstraat nummer 11. Dat was de straat waar Felix Timmermans met zijn gezin woonde. Die beroemde buurman zou hun redding worden. In zijn Timmermans-biografie[72] beschreef Gaston Durnez al hoe de Lierse schrijver-kunstenaar bij de Duitse autoriteiten ten behoeve van het koppel tussenkwam. Meer details had Durnez niet over hun eerdere en latere lotgevallen. In dit artikel kunnen we die informatie gedetailleerd aanvullen en het Joodse koppel ook letterlijk een gezicht geven.

In de zomer van 1944 was Timmermans getroffen door een hartcrisis. Daarom was hij bij de bevrijding van Lier in september 1944 niet gearresteerd, hoewel lokale verzetsleden daarop hadden aandrongen. Maar zijn bezittingen werden wel onder sequester gesteld en een strafdossier tegen hem opgemaakt. Daarin was zijn aanvaarding van de Rembrandtprijs het meest zwaarwegende element. Uiteindelijk besliste justitie in 1946 het dossier over de zwaar zieke Lierse schrijver zonder gevolg te klasseren. Timmermans overleed in de winter van 1947 op 60-jarige leeftijd.

In het strafdossier vonden we het proces-verbaal terug dat de Lierse adjunct-politiecommissaris August Van den Bempt, bijgestaan door agent Leon Duprez,

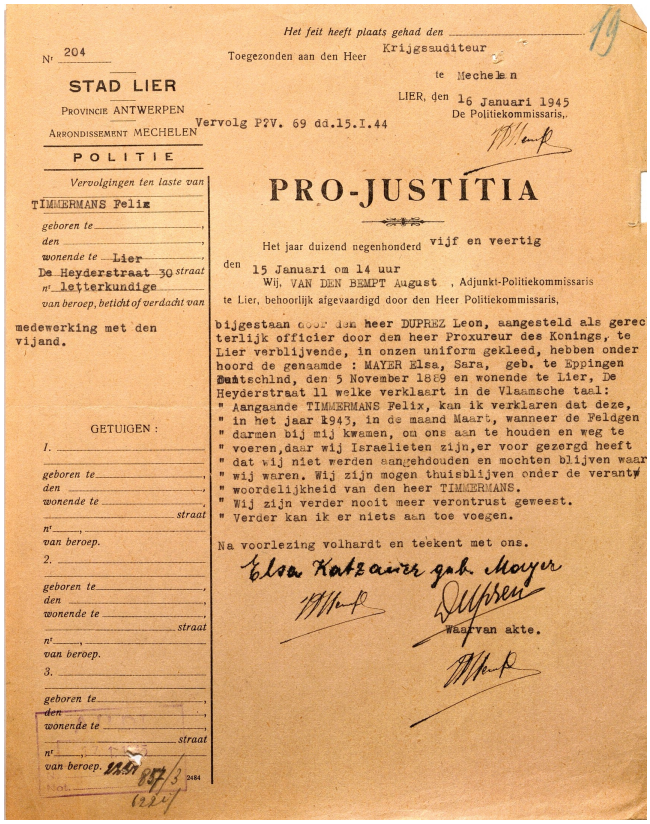

Het feit heeft plaats gehad den 19

Nr 204 — Toegezonden aan den Heer Krijgssuditeur te Mechelen

STAD LIER
PROVINCIE ANTWERPEN
ARRONDISSEMENT MECHELEN

LIER, den 16 Januari 1945
De Politiekommissaris,

Vervolg P?V. 69 dd.15.I.44

POLITIE

PRO-JUSTITIA

Vervolgingen ten laste van TIMMERMANS Felix
geboren te ,
den ,
wonende te Lier
De Heyderstraat 30 straat
nr letterkundige
van beroep, beticht of verdacht van
medewerking met den vijand.

Het jaar duizend negenhonderd vijf en veertig
den 15 Januari om 14 uur
Wij, VAN DEN BEMPT August , Adjunkt-Politiekommissaris
te Lier, behoorlijk afgevaardigd door den Heer Politiekommissaris,

bijgestaan door den heer DUPREZ Leon, aangesteld als gerechterlijk officier door den heer Prokureur des Konings, te Lier verblijvende, in onzen uniform gekleed, hebben onderhoord de genaamde : MAYER Elsa, Sara, geb. te Eppingen Duitschlnd, den 5 November 1889 en wonende te Lier, De Heyderstraat 11 welke verklaart in de Vlaamsche taal:
" Aangaande TIMMERMANS Felix, kan ik verklaren dat deze,
" in het jaar 1943, in de maand Maart, wanneer de Feldgendarmen bij mij kwamen, om ons aan te houden en weg te
" voeren,daar wij Israelieten zijn,er voor gezorgd heeft
" dat wij niet werden aangehouden en mochten blijven waar
" wij waren. Wij zijn mogen thuisblijven onder de verantwoordelijkheid van den heer TIMMERMANS.
" Wij zijn verder nooit meer verontrust geweest.
" Verder kan ik er niets aan toe voegen.

Na voorlezing volhardt en teekent met ons.
Elsa Katzauer geb. Mayer
Waarvan akte.

GETUIGEN :
1. geboren te , den , wonende te straat nr , van beroep.
2. geboren te , den , wonende te straat nr , van beroep.
3. geboren te , den , wonende te straat nr , van beroep.

Not.

Tegenover de politie getuigde Elsa Katzauer-Mayer dat Felix Timmermans haar en haar echtgenoot had behoed voor arrestatie en deportatie.

opstelde. Beide heren dienden zich op donderdagnamiddag 21 december 1944 aan ten huize Timmermans. Tijdens het verhoor vertelde Timmermans onder andere over zijn inspanningen ten gunste van het Joodse koppel: *In de loop van de zomer 1942 als ik mij goed herinner, heb ik ten voordele gesproken voor de joodse familie CATSHOWER, welke woonachtig is in de Heyderstraat te Lier. Eerst heb ik daarvoor stappen aangewend bij de Feldgendarmen te Lier, doch deze antwoordden mij dat zij daar weinig konden aan verhelpen, dat ik mij daarvoor tot de hogere instanties moest wenden. Ik heb mij dan gewend tot Dr. SEIFFART[73], met dewelke ik voorafgaandelijk en schriftelijk een onderhoud had aangevraagd, hetwelke hij mij toegestaan heeft bij LANENS Alfons[74] te Lier. Deze Dr. SEIFFART heeft mij dan verzekerd dat ik gerust mocht zijn en aan die familie mocht meedelen dat zij zich verder niet moesten ongerust maken, dat ze verder zouden met rust gelaten worden door de Duitsers.*[75]

De beide politiebeambten gingen een drietal weken later, op 15 januari 1945, langs bij Elza Katzauer om haar versie van de feiten te horen. De Joodse vrouw bevestigde dat Felix Timmermans was tussengekomen voor haar en haar echtgenoot: *Aangaande TIMMERMANS Felix, kan ik verklaren dat deze, in het voorjaar 1943, in de maand maart, wanneer de Feldgendarmen bij mij kwamen, om ons aan te houden en weg te voeren, daar wij Israelieten zijn, er voor gezorgd heeft dat wij niet werden aangehouden en mochten blijven waar wij waren. Wij zijn mogen thuisblijven onder de verantwoordelijkheid van den heer Timmermans. Wij zijn verder nooit meer verontrust geweest. Verder kan ik er niets aan toe voegen.*

Het koppel Duitse Joden had de oorlog ongemoeid overleefd in Lier dankzij de tussenkomst van Felix Timmermans. Op 2 april 1946 werd het koppel uitgeschreven uit het Lierse vreemdelingenregister. Zij verhuisden naar de Van Diepenbeekstraat 42 te Antwerpen, waar ze op 4 april werden opgenomen in het vreemdelingenregister. Nog een jaar later, op 4 juli 1947, werd het koppel bij collegebesluit van ambtswege alweer geschrapt uit dat Antwerpse vreemdelingenregister. De droge mededeling erbij: 'heeft als nieuw adres opgegeven Amerika'. Maar dat was niet de bestemming van de Katzauers. Uit een in het Hebreeuws opgesteld document met passagierslijsten kunnen we afleiden dat zij in Tel Aviv aankwamen op 11 mei 1947 na een reis vanuit Marseille met het schip Marton.[76] Drie jaar na hun aankomst, in 1950, overleed de toen 61-jarige Elsa Mayer. Nog eens vier jaar later, op oudejaarsdag 1954, overleed haar echtgenoot Maier Katzauer op 84-jarige leeftijd in Jeruzalem.[77]

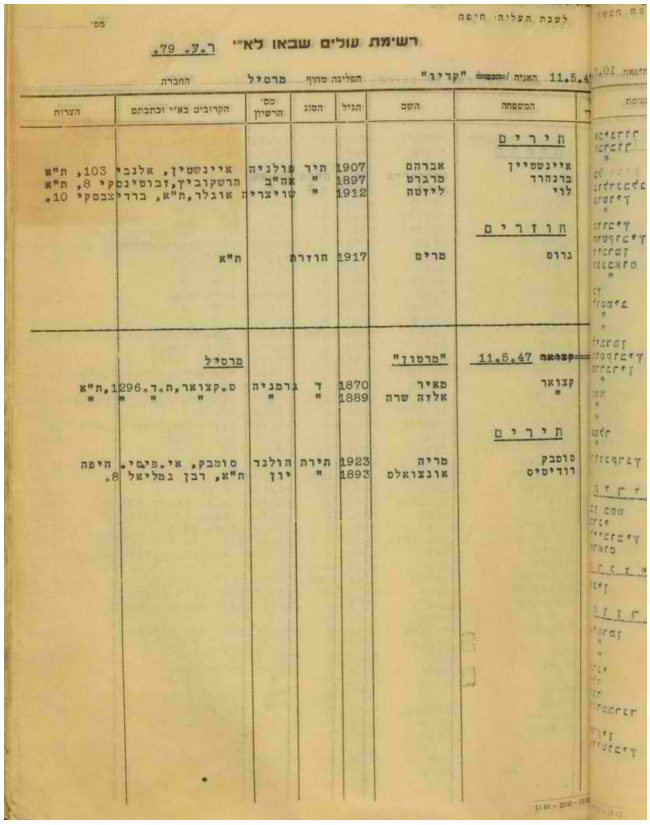

Uit dit in het Hebreeuws opgesteld document met passagierslijsten blijkt dat het echtpaar Katzauer-Mayer in Tel Aviv aankwam op 11 mei 1947 na een bootreis vanuit Marseille.

De goede Fee: Felix Timmermans tijdens de Jodenvervolging in Lier

Felix Timmermans was in de jaren ’40 veruit de bekendste Lierenaar. Hij genoot niet alleen in Vlaanderen een stormachtige populariteit. Ook in Duitsland, waar men smulde van zijn ‘Heimat-literatur’ zoals *Pallieter* en *Boerenspalm*, verkocht hij massaal en was hij graag gezien in het lezingencircuit. Timmermans haalde enkele keren de shortlist voor de Nobelprijs Literatuur.

Timmermans zelf was een uitgesproken Vlaams-nationalist, maar bekocht een activistisch avontuur tijdens WO I met een tijdelijke ballingschap. Eenmaal gerehabiliteerd hield hij zich ver van de actieve politiek, op één onsuccesvolle kandidatuur op de lijst van het Vlaams Nationaal Blok bij de gemeente-raadsverkiezing van 1938 na.

Timmermans benadrukte in 1930 zijn afkeer van het fascisme en zijn geloof in een ‘joviale democratie’: *Ik heb minder fascistisch bloed in mijn lijf dan gelijk wie! (…) Mijn werken bewijzen het. Hoe kan in Vlaanderen een Vlaming fascist zijn? Ik ben voor een joviale democratie, zoals b.v. in Zwitserland. Ik heb niets met fascisten, niets met Mussolini of Hitler te maken*.[78] Maar als Duitsland in 1933 in handen van de nazi’s valt blijft Timmermans er nog zes jaar lang uitgebreid toeren en zijn werk uitgeven.[79] Van commentaar op het regime onthoudt hij zich, ook al reist hij door Duitsland als daar de scherven van de *Kristallnacht* nog worden geruimd.[80]

Felix Timmermans duikt in het verhaal van de Holocaust in Lier twee keer op. De Joodse onderduiker Jakob Lemel getuigt hoe Timmermans hem afscheepte toen hij om hulp vroeg. Daar staat tegenover de zeer lovende getuigenis van zijn bejaarde Joodse buren Katzauer-Mayer, die expliciet hun redding danken aan bescherming door hun befaamde buurman (cfr. supra).

De Katzauers waren niet de enige Joden waar Timmermans een lans voor brak. Dat deed hij ook voor de Joodse Antwerpenaar Harry Klagsbald, een bevriende medewerker van uitgeverij Manteau. Op 30 juni 1942 richtte hij een brief aan Feldkommandant generaal Hedrich waarin hij vroeg om ‘*niet-Ariër*’ Klagsbald niet te deporteren, maar *hier in Vlaanderen aan zijn werk te laten*. (…) *Deze heer heeft voor ons Vlamingen en Vlaamsche schrijvers veel gedaan* (…).[81] Als zijn vriend Emmanuel De Bom hem op 5 september 1942 in paniek schreef dat Klagsbald was opgepakt en afgevoerd naar het Gestapo-hoofdkwartier in Wilrijk,[82] kroop Timmermans weer in de pen om een brief te schrijven naar dr. Martin Seyfert, de Antwerpse Kriegsverwaltungschef.

Felix Timmermans was een gevierd schrijver en ook populair in Duitsland. In 1942 ontving hij de Rembrandtprijs. Naar aanleiding daarvan plaatste het stadsbestuur een herdenkingssteen op de Vesten in aanwezigheid van VNV-burgemeester Van der hallen en Kreiskommandant von Maercker. Timmermans wendde zijn faam en populariteit meermaals aan ten gunste van met deportatie bedreigde joden.

Maar pessimistisch over de slaagkans betreurde Timmermans dat hij Klagsbald onlangs zelf nog gerust had gesteld.[83] In tegenstelling tot de Katzauers kon Timmermans' invloed Klagsbald niet redden. Dat het antisemitische blaadje *Volksche Aanval* VNV-gouwleider Jan Timmermans beschuldigde Klagsbald te beschermen, allicht uit verwarring met Felix Timmermans, bleek boter aan de galg voor Klagsbald. Met de kille boodschap *Jud bleibt Jud* werd De Bom wandelen gestuurd toen hij bij de Gestapo voor Klagsbald als goede Vlaming kwam pleiten. Harry Klagsbald werd gedeporteerd en zou omkomen in Buchenwald.[84]

Gedurende de bezettingsjaren zou Felix Timmermans zich nooit openlijk uitspreken tegen de Jodenvervolging. De acties die hij ondernam voor Klagsbald en de Katzauers deed hij discreet achter zijn schrijftafel. Maar één treffend moment illustreert mooi hoe hij echt dacht over de rassenleer van de nazi's. Wanneer Timmermans op 5 juli 1942 door het stadsbestuur in Lier gevierd werd, haalde hij in zijn toespraak subtiel het nazi-devies *Blut und Boden* door de mangel. Hij koppelde identiteit uitdrukkelijk los van ras of bloedzuiverheid: *Men spreekt tegenwoordig van bloed en bodem. Ik versta daar wel enigszins iets van. Maar ik versta het heel goed als ik aan Lier denk. Er is iets in de menselijke geest, dat onzichtbaar in de aarde wortelt, de grond, die ons eten en water geeft, en onze eigenaardige eigenschappen vormt. (…) Natuurlijk zijn de mensen hier lijk overal, maar toch niet zo gespitst tegeneen, niet van schuurpapier en pinnekensdraad als op een ander. Ze doen niet te deftig en spelen niet teveel rijke madame (…).*[85]

Conclusie

De Holocaust heeft Lier niet overgeslagen. Inwoners die op Duits bevel door hun stadsbestuur op het Jodenregister werden genoteerd, overleefden de oorlog enkel omdat zij konden onderduiken (Jakob Lemel en Rosa Bloch), ongemoeid werden gelaten vanwege de bizarre rassenregels van de nazi's (de familie Herzfeld) of op voorspraak van een bekende Vlaamse schrijver (het echtpaar Katzauer-Mayer).

Vier Lierse Joden hadden dat geluk niet. We kennen het tragische lot en gruwelijke levenseinde van Dyszka Zolty en haar drie kinderen David, Berisch en Mireille. Hun namen op het Lierse Jodenregister en de deportatielijst van Transport XXVI zijn de kille bureaucratische sporen van hoe ze werden verzwolgen in een industriële genocide.

Vanuit de Dossinkazerne werden tussen 1942 en 1944 niet minder dan 25.490 Joden en 353 Roma met 28 treintransporten gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau. Tegen mei 1945, het einde van de Tweede Wereldoorlog op ons continent, waren bijna 6 miljoen joden vermoord in Europa.

De auteurs bedanken iedereen die bijdroeg aan de totstandkoming van dit artikel. Onze bijzondere dank richten we graag tot Wim Govaerts, auteur van "Lier 40-45" en Dorien Stuyven, archivaris van de Dossin-kazerne, die ons enkele unieke bronnen aanreikten. Ook het redactieteam van Lyra Elegans willen we uitdrukkelijk danken voor de zeer prettige samenwerking en inhoudelijke bijdragen

Rik Verwaest (°1985) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen en wijdde zijn masterproef aan de Lierse oorlogsburgemeester Alfred Van der Hallen. Als schepen van Musea realiseerde hij in 2018 het nieuwe stadsmuseum van Lier. Sinds 2022 is hij burgemeester.

Hij is oud-leerling van het Sint-Gummarus-college en ontving voor zijn thesis de wetenschappelijke prijs van de stad Lier.

Piet De Zaeger (°1971) studeerde geschiedenis aan UFSIA en K.U. Leuven. Zijn licentiaatsverhandeling verscheen als *Lier bezet en bevrijd* (Acco, 1995). Hij is sinds 2004 algemeen directeur van N-VA, sinds 2024 gemeenteraadslid en sinds 2018 bestuurder van Kazerne Dossin.

Hij is oud-leerling van het Sint-Gummarus-college en ontving voor zijn thesis de wetenschappelijke prijs van de stad Lier.

1. Een kartellijst van het lokale Vlaams Nationaal Verbond (VNV) met radicalere Hermansisten, cfr. DE ZAEGER 1995, p. 27.
2. DE ZAEGER 1995, p. 31-32.
3. *Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap*, collaborerende cultuurorganisatie die sterk aanleunde tegen de Algemene SS Vlaanderen.
4. DE ZAEGER 1995, p. 82-83.
5. GOVAERTS 2014, p. 136; VERWAEST 2008, p. 125-136; DE ZAEGER 1995 p. 84-90.
6. GOVAERTS 2014, p. 210-217.
7. Archief Lier, *Verordnungsblatt der Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich*, n°20, 5/11/1940.
8. DE ZAEGER 1995 en VERWAEST 2008.
9. Archief Lier, Notulen CBS 1937-1941, fol. 250 13.12.1940.
10. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief van Mechelse Ortskommandantur aan stadsbestuur Lier d.d. 30/11/1940.
11. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief van directeur-generaal Bajard aan burgemeester en schepenen van Lier d.d. 14/1/1941.
12. David Herzfeld, zijn (niet-Joodse) echtgenote Bertha Thomas, hun dochter Simone en Nederlandse schoonzoon Samuel Jons.
13. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief van burgemeester Van Cauwenbergh aan secretaris-generaal J.F. Vossen d.d. 21/1/1941.
14. WOUTERS 2004, p. 457-460.
15. BOUVEROUX 1985.
16. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief secretaris-generaal Romsée aan stadsbestuur Lier d.d. 29/7/1941.
17. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief stadsbestuur Lier aan de SIPO-SD te Brussel, d.d. 18/8/1941
18. VAN DOORSLAER (ed.) 2007, p. 276-280 en 304-318.
19. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief secretaris-generaal Romsée aan stadsbestuur Lier d.d. 25/9/1941.
20. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief van Mechelse Kreiskommandantur aan stadsbestuur Lier d.d. 20/4/1942.
21. Lier hoorde bij de zgn. *Kreiskommandantur* Mechelen, de lokale afdeling van de Militärverwaltung.
22. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief van Mechelse Kreiskommandantur aan stadsbestuur Lier d.d. 4/6/1942; Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief van burgemeester Van der Hallen aan secretaris-generaal Romsée d.d. 6/6/1942.
23. Joseph Nachmann was in november overleden en Bertha Thomas geschrapt, wat het aantal volwassen Joden in Lier op tien bracht. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief stadsbestuur Lier aan Antwerpse Feldkommandantur d.d. 15/6/1942.
24. VERWAEST 2008, p. 141.
25. GOVAERTS 2014, p. 99.
26. Van Cauwenbergh op 3 april, De Strijcker op 1 juli.
27. De zgn. *Überalterungsverordnung* van 7 maart 1941. VERWAEST 2008, p. 55-57 en 63.
28. VNV-burgemeester Alfred Van der Hallen zou pas in oktober 1941 aantreden, VNV-schepen Frans De Jong op 1 mei 1942. In april 1942 diende KVV-schepen Frans Raats ontslag te nemen op Duits bevel na een conflict binnen de vakbond, waarna hij werd vervangen door DeVlag-lid Lode Van de Zande op 25 juni 1942. VERWAEST 2008, p. 63-68.
29. DE ZAEGER 1995, p. 127.
30. DE ZAEGER 1995, p. 135-136.
31. WOUTERS 2004, p. 454-455.
32. Sinds 2020 is het stuk opnieuw in het Lierse Stadsarchief en in het Stadsmuseum vervangen door een reproductie, voor maximale conservatie van het origineel.
33. Toelichting door Dorien Stuyven, archivaris Kazerne Dossin. Inzage dossier via Sophie Colette, archivaris van het Joods Museum van België.
34. SEBERECHTS 2014.
35. COBBAERT 2015.
36. DE ZAEGER 1995, p. 51.
37. VERWAEST 2008, p. 142. Archief Lier, dossier Jodenregister, Brief van burgemeester Van der Hallen aan Kreiskommandant Von Maercker d.d. 28/07/42.
38. LEMEL 1961.
39. LEMEL 1961, p. 7.
40. Haar naam werd eerst genoteerd als ‘Zolta’. Haar zus Schajna behield die achternaam en staat zo ook geregistreerd op de deportatielijsten.
41. WOUTERS 2004, p. 457-458.
42. LEMEL 1961, p. 22-24.
43. GOVAERTS 2014, p. 99.
44. LEMEL 1961, p. 39-31.

45. LEMEL 1961, p. 43-45.
46. https://kazernedossin.memorial/herdenken/in-memoriam/?pdb_id=12115 (laatst geraadpleegd op 26 november 2026).
47. https://kazernedossin.memorial/herdenken/in-memoriam/?pdb_id=42210 (laatst geraadpleegd op 26 november 2026).
48. https://kazernedossin.memorial/herdenken/in-memoriam/?pdb_id=5403 (laatst geraadpleegd op 26 november 2026).
49. LEMEL 1961, p. 46-49.
50. LEMEL 1961, p. 124.
51. LEMEL 1961, p. 84-85.
52. Archief Lier, notulen schepencollege Lier d.d. 8/5/44. GOVAERTS 2014, p. 156.
53. LEMEL 1961, p. 135.
54. LEMEL 1961, p. 53.
55. WEINSTOCK 2008, p. 157-161.
56. LEMEL 1961, p. 50-52.
57. Archief Lier, Geboorteakten 1944: geboorteakte Mireille Bela Lemel, 11/4/1944, akte n°160
58. LEMEL 1961, p. 71.
59. LEMEL 1961, p. 128.
60. LEMEL 1961, p. 76-77, 81-82 en 128.
61. LEMEL 1961, p. 73 en 97-98.
62. LEMEL 1961, p. 123.
63. Kazerne Dossin, *Transportliste*.
64. LEMEL 1961, p. 189-190. Het Belgisch Staatsblad publiceert op 3/6/1950 de namen van Dyszka Zolty en de drie kinderen in een lange lijst 'vermoedelijk overlijden', hetwelk foutief wordt gesitueerd in Duitsland. BS, editie 3/6/1950, p. 4449-4450
65. LEMEL 1961, p. 113.
66. LEMEL 1961, p. 186-189.
67. LEMEL 1961, p. 45 en 171-173.
68. WEINSTOCK 2008, p. 157-161.
69. In 1958 vroeg Lemel aan de Kamer om naturalisatie tot Belg. Hij vermeldde zijn vermoorde echtgenote en kinderen en verwees naar zijn nieuwe echtgenote, 'eveneens van Poolse afkomst'. Kamer van Volksvertegenwoordigers, Naturalisatiecommissie, verslag 25/11/1958, p. 49: https://www.dekamer.be/digidoc/OCR/K3166/K31660233/K31660233.PDF (laatst geraadpleegd op 26 november 2026).
70. *Jewish Telegraphic Agency*, n°103, 27 mei 1964.
71. https://beeldbank.kazernedossin.eu/portal/published/bae5546f1366438e910de009692a2e1dbf102bb533f54f9fa80fe227808d604565fd755f0d5b4986af5945538c84f76c/details (laatst geraadpleegd op 26 november 2026).
72. DURNEZ 2000, p. 726-727.
73. Het gaat hier om dr. Martin Seyrtert, SS-officier en Verwaltungschef voor de provincie Antwerpen. Cfr. infra
74. Alfons Lanens was een handelaar en al voor de oorlog politiek actief: bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1932 stond hij op een dissidente Vlaams-nationalistische kandidatenlijst waarvoor Felix Timmermans de peterlijst ondertekende. Tijdens de bezetting engageerde Lanens zich in de meest verregaande collaboratie. Zo werd hij leider van de Lierse storm van de Algemene SS-Vlaanderen. Hij probeerde zich te laten benoemen als burgemeester van Lier, maar legde het af tegen Alfred Van der Hallen. Na de oorlog werd hij ter dood veroordeeld en zou hij uiteindelijk in de cel overlijden. Zie DE ZAEGER 1995.
75. Beveren, Rijksarchief, Strafdossier Felix Timmermans - Nr. 69 - Pro Justitia – opgesteld op 21 december 1944.
76. Het document is gepubliceerd op MyHeritage, een commercieel genealogisch platform dat gedigitaliseerde historische bronnen, genealogische databanken en door gebruikers samengestelde stambomen ontsluit. https://www.myheritage.nl/research/collection/israel-immigration-lists/colid-11018?itemId=613909-&action=showRecord&recordTitle=%D7%9E%D7%90%D7%99%D7%A8+%D7%A7%D7%A6%D7%95%D7%90%D7%A8&perm_id=T_1055689608bb31kk_05q086bc8qp10n96 (laatst geraadpleegd op 26 november 2026).
77. https://www.geni.com/people/Maier-Katzauer/6000000020950614301 (laatst geraadpleegd op 26 november 2026).
78. *De Volksgazet*, 5-12-1930.
79. GOVAERTS 1988.
80. DE CEULAER 1972, p. 156.
81. Antwerpen, Letterenhuis, Collectie Brieven Felix Timmermans (1886-1947): Brief Felix Timmermans aan Emmanuel De Bom d.d. 30/6/1942; kopie brief Felix Timmermans aan Feldkommandant Hedrich 30/6/1942.
82. Antwerpen, Letterenhuis, Collectie Brieven Felix Timmermans (1886-1947): Brief Emmanuel De Bom aan Felix Timmermans d.d. 5/9/1942.

83. Antwerpen, Letterenhuis, Collectie Brieven Felix Timmermans (1886-1947): Brief Felix Timmermans aan Emmanuel De Bom 8/9/1942.
84. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, lemma Harry Klagsbald, ed. Chris Ceustermans.
85. VERWAEST 2008, p. 142. Zie voor de tekst van de toespraak: *Volk en Staat* d.d. 7/7/1942.

Literatuuropgave

BOUVEROUX 1984
Bouveroux J., *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, Antwerpen, 1984.

DE WEVER 1995
De Wever B., *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en de Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, 1995.

CEUSTERMANS
Ceustermans, C., (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, digitaal

COBBAERT 2015
Cobbaert T., De lijken van de kiosk, Op zoek naar een graf voor de 21 slachtoffers van Abbeville, in: *ADVN-Mededelingen* (50), Antwerpen, 2015.

DE CEULAER 1972
De Ceulaer J., *Kroniek van Felix Timmermans*, Brugge, 1972.

DE ZAEGER 1995
De Zaeger P., *Lier, bezet en bevrijd. Een Vlaamse stad tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Leuven, 1995.

DURNEZ 2000
Durnez G., *Felix Timmermans: een biografie*, Tielt, 2000.

GOVAERTS 1988
Govaerts B., De goede fee en het bruine beest. Een paar aanvullingen bij het dossier Timmermans, in: *Dietsche Warande en Belfort,* Jaargang 133, 1988.

GOVAERTS 2014
Govaerts W., *Lier 40-45: Bezet, Bevrijd*, Lier, 2014.

LEMEL 1961
Lemel J., *Teg fun shrek: derinerungen fun der milhome-1940-1945*, Parijs, 1961 (geconsulteerd via Steven Spielberg Digital Yiddish Library).

SEBERECHTS 2014
Seberechts F., *De weggevoerden van mei 1940*, Antwerpen, 2014.

VAN DOORSLAER 2007
Van Doorslaer R. (ed.), *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen-Amsterdam, 2007.

VERWAEST 2008
Verwaest R., *Kleine man, grote oorlog: Alfred Van der Hallen, oorlogsburgemeester van Lier*, Lier, 2008.

WEINSTOCK 2008
Weinstock N., Jakob Lemel en Felix Timmermans. De noodkreet die op dovemans oren viel, in: *Les Cahiers de la Mémoire Contemporaine*, 8, 2008.

WOUTERS 2004
Wouters N., *Oorlogsburgemeesters '40-'44. Lokaal bestuur en collaboratie in België*, Tielt, 2004.